

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από την Κατερίνα Μάρκου

Enthymios Papataxiarchis, Jean Cuisenier (éd.), 2005, «Grèce-Eλλάδα. Figures de l'altérité», *Ethnologie Française*, XXXV, 2, Παρίσι, PUF

Το γαλλικό περιοδικό *Ethnologie Française* (Γαλλική Εθνολογία) στην πρόσφατη έκδοσή του (τ. 2, 2005) φιλοξενεί ένα αφιέρωμα για την Ελλάδα και τις μορφές ετερότητας, έτσι όπως διαγράφονται στην παρούσα φάση της εξέλιξής της. Πρόκειται για το προϊόν μιας τριετούς ελληνογαλλικής συνεργασίας μεταξύ επιστημονικών και πολιτιστικών φορέων των δύο χωρών και μιας πλειάδας ανθρώπων (επιστημόνων, μεταφραστών, πολιτιστικών συμβούλων κ.λπ.) που συνέβαλαν στην πραγματοποίηση του αφιερώματος. Την ευθύνη της έκδοσης φέρει ο καθηγητής του Τμήματος Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, ο οποίος ανέλαβε τον συντονισμό όλων των δραστηριοτήτων με τη συμπαράσταση του καθηγητή και διευθυντή του περιοδικού Jean Cuisenier. Η προσπάθεια αυτή προέκυψε ως ανάγνη εξωτερίκευσης των χαρακτηρισμών της σημερινής Ελλάδας, μέσα από το έργο Ελλήνων ανθρωπολόγων που έχουν ως πεδίο έρευνας την ίδια τους τη χώρα.

Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται εισαγωγικά, από τον επιμελητή του αφιερώματος Ε. Παπαταξιάρχη, η τοποθέτηση του ζητήματος της ετερότητας μέσα στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα και που επέτρεψε την ανάπτυξη και την ανάπτυξή του στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Η περίοδος μετά το 1989 έχει σημάνει την αναπροσαρμογή της ελληνικής πολιτικής και οικονομικής κατάστασης απέναντι σε σοβαρές εξωτερικές αλλαγές (τέλος του διπολισμού και προσανατολισμός προς το παγκόσμιο σύστημα, αναδιάταξη των σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, ξέσπασμα των βαλκανικών εθνικισμών) και την επανεξέταση των συστατικών στοιχείων του ελληνικού έθνους-κράτους.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία πρόβαλε, κατά συνέπεια, το ερώτημα της πολιτισμικής ετερότητας που σηματοδοτείται από δύο σημαντικές εξελίξεις: α) την επαναφορά στο προσκήνιο και την πολιτικοποίηση παλαιών μορφών ετερότητας με τη μορφή περιφερειακών και εθνοτικών ταυτοτήτων που αναδει-

κνύονται μέσα από το διεθνή λόγο περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και β) τη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών, που συνεπάγεται την εγκατάσταση νέων ταυτοτήτων στον ελλαδικό χώρο. Αυτές οι αλλαγές και οι ζυμώσεις στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας τροφοδότησαν την επιστημονική δραστηριότητα, ιδιαίτερα την ανθρωπολογική, που, σε συνδυασμό με τις ευρο-αμερικανικές εξελίξεις στον κλάδο, οδήγησαν σε μια θεωρητική και μεθοδολογική στροφή της ελληνικής εθνογραφίας, συμβάλλοντας στην «πληθυντική στιγμή» της που το παρόν έργο έρχεται να αναδείξει.

Η πρώτη άλλωστε συνεισφορά σ' αυτόν τον τόμο, από τον Ε. Παπαταξιάρχη, παρουσιάζει με τρόπο συστηματικό τη διαχρονική εξέλιξη της ελληνικής εθνογραφικής γραμματείας για την Ελλάδα από το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου (με αντιπροσωπευτικά τα έργα αγγλοσαξόνων, κυρίως, ανθρωπολόγων) μέχρι την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στην περίοδο 1987-1992, η οποία αποτελεί μια αποφασιστική περίοδο μετάβασης του εθνογραφικού παραδείγματος με την εισαγωγή νέων θεωρητικών κατευθύνσεων και μεθοδολογικών εργαλείων που οδηγούν σε μια αλλαγή ως προς τον τρόπο θέασης της ελληνικής κοινωνίας, με εξέχουσα τη συμβολή του φύλου στην εθνογραφική έρευνα. Οι νέοι θεματικοί ορίζοντες στην ελληνική εθνογραφία (φύλο, σώμα, ατομική και συλλογική ταυτότητα, μνήμη, νεωτερικότητα), οι

θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προσανατολισμοί που προβάλλουν τη δεκαετία του 1990, δείχνουν τη σαφή στροφή της στην υποκειμενικότητα, την αποδέσμευσή της από την ολιστική θεώρηση των διαφόρων διαστάσεων της κοινωνικής ζωής και τη συμμετοχή της «στην πειραματική στιγμή» της ανθρωπολογίας, όπου η υποκειμενικότητα του εθνογράφου αποτελεί συστατικό στοιχείο της εθνογραφικής ανασυγκρότησης. Κάτω από την οπτική της εξίσωσης μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου και την αναστοχαστική στάση του εθνογράφου αναδύεται η ανθρωπολογία «κατ' οίκον» που συνοδεύεται από την ελληνοποίηση της κοινότητας των εθνογράφων της Ελλάδας και συνιστά την κυρίαρχη ανθρωπολογική προσέγγιση της ελληνικής κοινωνίας. Αυτή η εξέλιξη αποτελεί μια πρόκληση για την ελληνική ανθρωπολογία, αφού μέσα στους κόλπους της μπορεί να παράγει μια εξωστρεφή ματιά μελετώντας τους δικούς της «άλλους».

Τα κείμενα που ακολουθούν είναι ομαδοποιημένα σε τρεις ενότητες: «Εμείς», «Αυτοί» και «Αναστοχασμός», που συνιστούν άλλωστε και τους κύριους άξονες μιας κριτικής/αναστοχαστικής προσέγγισης της ετερότητας.

Στην πρώτη ενότητα, η μελέτη των Ρ. Καντατζόγλου και Ε. Τουντασάκη εστιάζει στη διαχρονική μουσειολογική αφήγηση της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας και τη θέση του διαφορετικού «άλλου» μέσα από τον τρόπο που επιλέγουν τα μουσεία να προβάλλουν τον «εθνικό εαυτό». Εξετάζεται η

συνεισφορά τριών εθνικών μουσείων (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο και το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης), η οποία συνδέεται άμεσα με την κυρίαρχη ιδεολογία της τρισχιλιετούς συνέχειας και της εθνικής ομοιογένειας, αφήνοντας στο περιθώριο την πολιτισμική διαφορετικότητα και χωρίς τη δυνατότητα διαπραγμάτευσης του υβριδικού χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού και της σύγχρονης πραγματικότητας. Επίσης, παρουσιάζονται σε Παράρτημα τα αποτελέσματα μιας έρευνας που διεξήχθη στο πλαίσιο επιστημονικού προγράμματος που ανέλαβαν το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, το 2002, σχετικά με τη φυσιογνωμία των επισκεπτών των μουσείων και τη σχέση τους με αυτά. Από τα δεδομένα προκύπτει ότι οι επισκέπτες διαθέτουν μια ιδεαλιστική θεώρηση του πολιτισμικού παρελθόντος και ότι εμφορούνται από μια εθνοκεντρική αντίληψη του πολιτισμού και της ελληνικής ταυτότητας.

Ο Π. Πανόπουλος στο άρθρο του εξετάζει την πολιτισμική κατασκευή του τόπου μέσα από τη δράση τοπικών συλλόγων που εδρεύουν στην Αθήνα. Τον απασχολεί ο τρόπος με τον οποίο τέτοιοι σύλλογοι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ανα-οικοδομούν την πολιτισμική λογική των τοπικών εκδηλώσεων όταν οργανώνουν τις δραστηριότητές τους (χοροί, πανηγύρια) στο γενέθλιο τόπο, συνήθως χωριό. Έχοντας ως επίκεντρο το *Μεγάλο Χορό* του Συλλόγου των Φιλωτιτών, που πρα-

γματοποιείται κάθε χρόνο στο Φιλώτι (Νάξος), και τη *Σερενάτα (Πατινάδα)*, δηλαδή την εκδήλωση που οδηγεί στο κλείσιμο της γιορτής, αποκαλύπτεται ότι οι χοροί των συλλόγων, είτε έχουν φολκλορικό χαρακτήρα, είτε όχι, αποσκοπούν στην κατασκευή μιας ομοιογενούς τοπικής συλλογικότητας που θα ταυτίζεται με την ευρύτερη εθνική, λειτουργώντας, δηλαδή, ως φορείς εθνικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια συστηματική προσπάθεια πολιτισμικής αποπλαισίωσης των εκδηλώσεων από τους συλλόγους, εφόσον τα τοπικά στοιχεία τίθενται στο περιθώριο, ενώ μόνο στην περίπτωση της *Σερενάτας* οι τοπικές πρακτικές (τραγουδι από μια ομάδα φίλων, της παρέας) είναι δύσκολο να αποκοπούν από τα τοπικά πολιτισμικά συμφραζόμενα.

Στη συνέχεια, η Ε. Πετρίδου δείχνει τη διαπραγμάτευση της ελληνικότητας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο μέσα από το ζήτημα της κατοχύρωσης της ταυτότητας της φέτας ως ελληνικού τυριού. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η άρνηση ορισμένων ευρωπαϊκών χωρών να αναγνωρίσουν τη φέτα ως γνήσιο ελληνικό προϊόν, μέσα στο πλαίσιο του κανονισμού περί προστασίας αγροτικών προϊόντων, έγινε η αιτία ώστε το ζήτημα της φέτας να πάρει διαστάσεις εθνικής διεκδίκησης. Παρουσιάζεται, λοιπόν, το περιεχόμενο του εθνικιστικού λόγου που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τον ελληνικό τύπο, ο οποίος πρόβαλε το θέμα με τη μορφή εθνικού αγώνα συσχετίζοντάς το με

ζητήματα εθνικού ενδιαφέροντος (αντιδικία με την ΠΓΔΜ για τη χρήση του όρου «Μακεδονία» και τη διεκδίκηση του επαναπατρισμού των Μαρομάρων του Παρθενώνα) που απασχόλησαν έντονα τη χώρα την ίδια χρονική περίοδο. Έτσι, ο ευρωπαϊκός θεσμός προστασίας των αγροτικών προϊόντων, πρωταρχικός σκοπός του οποίου είναι η ενδυνάμωση (πολιτισμική, πολιτική και οικονομική) του τοπικού, πρόσφερε το πεδίο ώστε, από τη μια μεριά, να ταυτιστεί από το ελληνικό κράτος και τον Τύπο ο τόπος παραγωγής της φέτας με το σύνολο του ελληνικού εδάφους και, από την άλλη, το ελληνικό έθνος χρησιμοποιώντας το εν λόγω ζήτημα να διαπραγματευτεί την ταυτότητά του στην Ευρώπη.

Η μεταναστευτική κίνηση, ιδιαίτερα των Αλβανών, προς την Ελλάδα αποτελεί μια σημαντική συνθήκη ως προς τον τρόπο διαχείρισης της διαφορετικότητας εντός των ορίων του ελληνικού κράτους από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα. Στη δεύτερη, λοιπόν, ενότητα των κειμένων όπου τίθεται το ερώτημα «αυτών» που βρίσκονται απέναντι στο «εμείς», η Α. Αθανασοπούλου ενδιαφέρεται για τον τύπο των εργασιακών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των Αρβανιτών του Γκέρμπεσι (στο νομό Αργολίδας) και των Αλβανών οικονομικών μεταναστών. Οι τελευταίοι γίνονται αποδεκτοί από τους κατοίκους του Γκέρμπεσι, σε αντίθεση με την αρνητική στάση που επικρατεί κατά κανόνα στην υπόλοιπη Ελλάδα, εξαιτίας της πολιτισμικής

εγγύτητας (λόγω καταγωγής) που αισθάνονται οι Αρβανίτες του χωριού αυτού με τους Αλβανούς της Αλβανίας, αλλά και λόγω των αριστερών πολιτικών πεποιθήσεων των Αρβανιτών, πράγμα που συνιστούσε βασικό λόγο απόρριψής τους από το ελληνικό κράτος και την αιτία που τους έκανε να νιώθουν κοντύτερα στο πρώην πολιτικό αλβανικό μοντέλο διακυβέρνησης. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, το στοιχείο της πολιτισμικής συγγένειας καθορίζει το είδος της μεταξύ τους επικοινωνίας, η οποία στηρίζεται στο φιλότιμο και αποτελεί το ηθικό συμβόλαιο για τη ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων μεταξύ Αρβανιτών και Αλβανών μεταναστών. Τέλος, η πολιτισμική συνάφεια με τους Αλβανούς ενσωματώνεται ως σημαντικό στοιχείο στην ανασυγκρότηση της αρβανίτικης ταυτότητας στη συγκεκριμένη περιοχή.

Η δεύτερη μελέτη αυτής της ενότητας αφορά στην περίπτωση της «μουσουλμανικής μειονότητας» της Θράκης. Η Ε. Πλεξουσάκη εντοπίζει αρχικά τα στοιχεία που οριοθετούν το μειονοτικό ζήτημα στη Θράκη και που είναι: η θεσμική αναγνώριση (Συνθήκη της Λωζάννης, 1923) του μειονοτικού status του μουσουλμανικού πληθυσμού, η λειτουργία διγλωσσίας (ελληνοτουρκικής) μειονοτικής εκπαίδευσης και η άμεση εξάρτηση της μειονοτικής κατάστασης από τις διακυμάνσεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Διερευνά, στη συνέχεια, τις εκπαιδευτικές επιλογές των μελών της μειονότητας και τη διαχείριση της εθνοτικής ταυτότητας.

Ως συμμετέχουσα στο *Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Μουσουλμανοπαίδων*, που πραγματοποιήθηκε στη Θράκη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 με σκοπό την άρση της κοινωνικής περιθωριοποίησης των μειονοτικών μελών μέσα από τη δυνατότητα εξασφάλισης εκπαιδευτικών ευκαιριών στα παιδιά της μειονότητας, αναλύει τα κίνητρα και τους λόγους για τους οποίους τρεις διαφορετικές περιπτώσεις γονέων της μειονότητας επιλέγουν το ένα ή το άλλο εκπαιδευτικό ίδρυμα (στην Ελλάδα ή στην Τουρκία) για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Οι επιλογές τους που χαρακτηρίζονται από μια σύνθεση διαφορετικών κριτηρίων (πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών κ.λπ.) αντικατοπτρίζουν και τις διαφορετικές στρατηγικές, εξίσου περίπλοκες, που υιοθετούνται ως προς το χειρισμό της εθνοτικής ταυτότητας.

Τα άρθρα της τρίτης ενότητας εστιάζουν στην ετερότητα κάτω από το πρίσμα της αναστοχαστικής προσέγγισης και στο πλαίσιο αυτό, η Φ. Τσιμπιρίδου διερευνά πώς μπορεί να είναι κάποιος Πομάκος στην Ελλάδα την εποχή του πολλαπλασιασμού των ταυτοτήτων και της κυριαρχίας του θεάματος. Εκείνο που την ενδιαφέρει είναι ο τρόπος προσδιορισμού της πομακικής ταυτότητας κάτω από το βάρος των πολιτικών ηγεμονίας ως των κατεξοχήν «πολιτικών του τόπου» σε μια πολυπολιτισμική περιοχή, όπως αυτή της Θράκης. Ξεκινώντας από τη μελέτη δημόσιων γεγονότων

(πανηγύρια) που σχετίζονται με την αναπαράσταση και τη διαπραγμάτευση της πομακικής ταυτότητας, δείχνει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Πομάκοι προβαίνουν στον ορισμό της ταυτότητάς τους, στεκόμενη η ίδια, ως εθνολόγος, κριτικά και αναστοχαστικά μπροστά στις πολιτικές ηγεμονίας που ασκούνται σε τοπικό επίπεδο και που αναπαράγονται από τα μέσα επικοινωνίας. Επιπλέον, μέσα από την κινηματογραφική της εμπειρία (η οποία παρουσιάζεται αναλυτικά σε παράρτημα), όπου είναι ταυτόχρονα δημιουργός του ντοκιμαντέρ (άμεσα συνδεδεμένου με το υλικό της έρευνάς της), αλλά και «αυτο-εθνογραφούμενη», δείχνει πώς γίνεται δυνατή η καταγραφή και η προβολή των κοινωνικών διακρίσεων, των ανισοτήτων και των διαμεσολαβήσεων που είναι καθοριστικές για τη στάση που υιοθετούν οι Πομάκοι απέναντι στο ζήτημα του αυτοπροσδιορισμού τους.

Το άρθρο του Γ. Αγγελόπουλου που ακολουθεί, αποτελεί προϊόν της εθνογραφικής του εμπειρίας ως κατοίκου της Φλώρινας για τέσσερα χρόνια κατά τη δεκαετία του 1990. Πρόκειται για μια αυτοβιογραφική προσέγγιση η οποία φέρει στην επιφάνεια τα μεθοδολογικά προβλήματα που αφορούν στη σχέση των ανθρωπολογικών και γηγενών μορφών γνώσης, καθώς και στον τρόπο που γίνεται αντιληπτό το ανθρωπολογικό έργο από τους γηγενείς, ενώ ως άμεσα συσχετιζόμενο με τα προηγούμενα προκύπτει και ένα τρίτο ερώτημα, στο επίπεδο της εθνο-

γραφικής ανάλυσης, που έχει να κάνει με τις διαδικασίες αυτοπροσδιορισμού των γηγενών. Η Φλώρινα, που συνδέεται με τη δημιουργία μειονοτικού («μακεδονικού») κινήματος στην περιοχή και την πυκνή παρουσία ανθρωπολόγων εκείνη την περίοδο, αποτελεί ένα πεδίο έρευνας που ευνοεί την ανάπτυξη διαφόρων στρατηγικών από την πλευρά των γηγενών, ώστε να διαπραγματεύονται συνεχώς την ιδιαιτερότητα της ταυτότητάς τους όχι μόνο με τους «ξένους» ανθρωπολόγους, αλλά και στους κόλπους των «δικών τους» ανθρώπων. Επίσης, όπως αποδεικνύεται, το ανθρωπολογικό έργο μπορεί να χρησιμοποιηθεί επιλεκτικά από ακτιβιστές της μειονότητας τόσο για την προώθηση όσο και για την διαπραγμάτευση της διαφορετικότητάς τους.

Η Α. Μπακαλάκη στη μελέτη της εστιάζει πάνω στις διαδικασίες μίμησης που κινητοποιούνται από την επιθυμία δημιουργίας ομοιοτήτων μεταξύ ιεραρχημένων κοινωνικών πλαισίων και υποκειμένων που κατέχουν διαφορετική θέση στην κοινωνική ιεραρχία. Η επιθυμία κάποιου να ξεπεράσει τα όρια του δικού του κόσμου και να εισέλθει σε έναν άλλο τον οποίο κρίνει ότι είναι «ανώτερος» επιτρέπει την ανάδυση των διαφορών, των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων που υπάρχουν και στην υπέρβαση των οποίων αποσκοπεί. Η επιθυμία, επίσης, νομιμοποιεί τις αξιώσεις για την απόκτηση αγαθών και πρακτικών που συμβολίζουν την κοινωνική «ανωτερότητα», ενώ την ίδια στιγμή επιτρέ-

πει την προαγωγή του εαυτού σε ένα ποθητό μοντέλο, το οποίο θα θελήσουν να μιμηθούν ή να αντιγράψουν εκείνοι που βρίσκονται σε «κατώτερη» θέση. Αυτή, λοιπόν, η «ποιητική της ομοιότητας» σκιαγραφείται μέσα από παραδείγματα που δείχνουν τον τρόπο εισαγωγής του εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα, ήδη από τον 19ο αιώνα, αλλά μέσα από την παράθεση πιο σύγχρονων παραδειγμάτων διαφόρων πρακτικών (φιλανθρωπία, κλέψιμο), ώστε να γίνει δυνατή από τη μια μεριά, η κατανόηση της διαχείρισης της ομοιότητας και από την άλλη, η ρευστότητα των κοινωνικών πλαισίων στα οποία εγγράφονται οι άνθρωποι και εγγράφουν τους άλλους και τα οποία δεν συμπίπτουν αναγκαστικά με τα χωροχρονικά πλαίσια της κάθε έρευνας.

Το τεύχος συμπεριλαμβάνει, τέλος, το κριτικό σημείωμα της Κ. Σεραϊδάρη, η οποία αναφέρεται στις προσεγγίσεις του θρησκευτικού στοιχείου στη σύγχρονη Ελλάδα. Χρησιμοποιώντας ως σημείο αναφοράς το έργο της Jill Dubisch εξετάζει ορισμένες κυρίαρχες τάσεις στο πεδίο της ανθρωπολογίας της θρησκείας: το πέρασμα από το τοπικό στο εθνικό και τη σχέση ανάμεσα στην ταυτότητα, την πολιτική και τη θρησκεία, το ρόλο των γυναικών, την απολογία της αναστοχαστικής ανθρωπολογίας σχετικά με τους δεσμούς ανάμεσα στις τοπικές πρακτικές και τη «διαπερατότητα» του ερευνητή.

Το αφιέρωμα χαρακτηρίζεται στο σύνολό του από μια διπλή συμβολή, εξωτερική και εσωτερική: αυτή που

σχετίζεται με την προβολή προς τα έξω της ελληνικής, συγκαλυμμένης μέχρι πρόσφατα, πραγματικότητας και εκείνη που συνδέεται με την εκ των έσω κριτική αντιμετώπισή της. Πέρα από την υψηλή ποιότητα του περιεχομένου όλων των κειμένων, η ιστορική αξία της προσπάθειας αυτής είναι αναμφισβήτητη, αφού, χάρι στο πλούσιο υλικό (εκτενής βιβλιογραφία, γόνιμος προβληματισμός επί των θεωρητικών και μεθοδολογικών ζητημάτων στην ανθρωπολογία), αποτυπώνει ένα στάδιο στην εξέλιξη της ανθρωπολογικής κατάστασης στην Ελλάδα και, ταυτόχρονα, αποτελεί αξιόλογη πηγή για την επιστημονική εκτίμηση της

συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου της χώρας. Με αυτή την έννοια, μπορεί να ανταποκριθεί στις αναγνωστικές ανάγκες και απαιτήσεις της ευρύτερης επιστημονικής κοινότητας και, φυσικά, ενός μεγάλου μέρους του κοινού και γι' αυτό το λόγο, η μετάφρασή του στην ελληνική γλώσσα θα αποτελούσε μάλλον μια ενέργεια που θα διευκόλυνε την πρόσβαση σ' αυτό το σημαντικό για τα ελληνικά επιστημονικά δεδομένα έργο.

Κατερίνα Μάρκου

Ιστορικός και Κοινωνικός
Ανθρωπολόγος,
Πανεπιστήμιο Κρήτης